

ТЕОРИЯ НА РАЦИОНАЛНИТЕ РЕШЕНИЯ И ПРАКСИОЛОГИЯ

Вихрен Бузов

Проблемът за рационалността на човешката дейност, за възможността да се формулират критерии или стандарти за нея, се нарежда сред най-актуалните в съвременните философски изследвания. Обяснението е в особената роля на това методологично и оценъчно понятие, което се отличава както с универсални, така и с релативни елементи. Интересът към него е израз на прагматическия обрат в развитието на философията през последното столетие, свързан с преодоляването на метафизиката и обръщането към практическите проблеми на човека. Понятието за рационалност има като свое съдържание оценката на действията от гледна точка на съответствието между цели и средства за тяхното реализиране. Интуитивно “рационално” идва от “*ratio*” (пропорция) и означава “даване на смисъл”, преценка от гледна точка на определени ценности.

Неоснователно някои автори определят рационалността като “псевдопредметно и псевдометодологично понятие” като посочват, че то разкрива не съществени свойства на самия предмет (или метод), а на отношението към него (*Касавин, И., 3. Сокулер, 1989, с. 28–35*). На подобна теза може да се възрази чрез разкриване на формирането на оценката в хода на познавателното отношение на субекта към обекта (*Николов, Н., 1982*) и като се покаже, че горният аргумент би следвало да се отнася за всяко познание. Последното е процес, който е далеч по-сложен от описание на съществените свойства на предметите и изисква развитие на субекта. От субективните и социалните фактори, които определят формирането на оценките, зависят и елементите на относителност в установяването на рационалното.

Различаваме два основни типа рационалност – в избора на средствата (инструментална или технологическа) и в избора на целите (аксиологическа). Първата е свързана с подбора на подходящи средства за постигането на целите, а втората – със селекцията на добри цели. При инструменталната рационалност определящи са коли-

чествени мерки за ефикасност, при аксиологическата – ценностни и културни ориентации.

Именно съдържанието на понятието за рационалност е предмет на анализ в следващите страници, в които ще се опитаме да сравним подхода на две интегрални дисциплини, представляващи по същество близки интерпретации на една инструментална философия на действието – теорията на решенията и праксиологията. Чрез това сравнение не само ще оценим техните перспективи, но и ще потърсим отговор на въпроса за възможността да се изгради единна формална теория за човешката рационална дейност. Тя би могла да играе методологична роля по отношение на социалните и хуманитарните науки, както и на самата философия на действието.

1. Теорията на рационалните решения

Теорията на решенията интегрира усилията на икономисти, статистици, математици, логици, философи, социолози. Изучаването на закономерностите и стандартите за оценка на човешкото поведение в ситуацията на недостатъчна определеност на избора неизбежно трябва да се опре на развит математически апарат като този на изчислението на вероятностите и теорията на игрите (*Heйман, Дж.ф., О. Моргенштерн, 1970*), на адекватна логическа основа за отчитане на връзката между системата на предпочитанията и акта на вземане на решение (*Hалден, S., 1980*), на задълбочено изследване на психичните състояния и способностите на познаващия индивид (*Козелецкий, Ю., 1979*). Към това трябва да прибавим и аспекта на прилагане на теорията на решенията за конструиране логиката на избора при недостатъчна информация (*Jeffrey, R., 1965*), за моделиране на процеса на научното познание и научната рационалност (*Maher, P., 1993*), за осмисляне на спецификата на човешката дейност в сложните ситуации на пазарно съревнование и риск (*Fshburn, P., 1991*), както и на политическата активност (*Arrow, K., 1963; Танев, Т., 2003*), за ново обосноваване на статистическите заключения (*Райфа, Г., Р. Шлейффер, 1977; Savage, L. J., 1981*).

Напълно ясно е, че подобно мащабно преплитане на проблеми, методи и подходи затруднява сериозно определянето на собствения статус и на основите на теорията. За В. Щегмюлер тя е логика, включ-

ваща цялата проблематика за вероятността и индукцията (*Штег-мюлер, В.*, 1987, с. 318). Можем да кажем, че това е само частично вярно и в двете посоки. Логиката на решенията е направление в съвременната индуктивна логика, което се опира на субективната концепция за вероятността. М. Каплан в книгата си *“Теорията на решенията като философия”* открива в нея сериозни философски основания и извлича определени епистемологични изводи (*Kaplan, M.*, 1996). Ю. Козелецки различава логическа (нормативна) и психологическа теории на решенията (*Козелецкий, Ю.*, 1979, с. 9–10), а за М. Бунге тя е по-близо до психологията и технологията, отколкото до философията и логиката (*Bunge, M.*, 1968, р. 269).

Напълно оправдани претенции за обсебване на теорията на решенията имат и математиците, и икономистите като последните дори могат да се позоват на исторически приоритет. Той е свързан с формирането на прага на ХХ век на изследователската програма на икономическия анализ – в трудовете на австрийската школа за изучаване на потребностите (К. Менгер, О. Бьом-Баверк, Ф. Визер), на У. Ст. Джевънс и Л. Валрос. Основополагащо място сред техните идеи заемат представата за индивида с неговите потребности и предпочитания като главно звено на анализа, законът за максимизация на печалбата, конкуренцията и механизмите за постигане на равновесие. Ще отбележим само, че У. Ст. Джевънс е един от забележителните логици и методолози на ХІХ век (*Джевънс, Ст.*, 1884; *Дже-вонс, У.*, 1881).

Оформящата се субективистка парадигма в икономическите изследвания получава най-силен тласък с конструирането на подходящ математически апарат. Първата сериозна предпоставка за това е уточняването на понятието за субективна вероятност чрез измерването ѝ с готовността за сключване на рационални облози – в теориите на Фр. Рамзи и Бр. Де Финети (*Finetti, Br.de*, 1968). В статията си *“Истина и вероятност”* от 1926 г. Рамзи пише: “Установен от стари времена начин за измерване на убежденията на личността е да се предложи облог и да се види кои са най-ниските залози, които той би приел” (*Ramsey, Fr.*, 1978, р. 74). Връзката тук е със знаменития учебник от 1662 г. *“Логика или изкуството на мисленето”* на последователите на Р. Декарт А. Арно и П. Никол (*Arnauld, A.*,

P. Nicole, 1964), където се въвежда нова парадигма на рационалността, която може да бъде изразена така: “ние разсъждаваме с цел да действваме и играта върху залози е парадигма на рационалното действие” (*Jeffrey, R.*, 1985, 95). Обсъждането на разсъжденията в контекста на вероятностния избор между алтернативи и несигурните очаквания води към един пробабелизъм, различаващ степени в достигането на сигурността на знанието. Идеите за ползата в духа на утилитаристката етика и за отчитането на вероятността на съдебните решения чрез склонността към облози са обединени в работите на Джереми Бентам (*Бентам, Дж.*, 1994, 73; *Шопов, К., В. Бузов*, 1993). Продължител на неговата линия е Вилфредо Парето. Италианският социолог и икономист счита, че една отслабена теория за измерването е достатъчна – от индивида се иска винаги да е в състояние да каже кое от две действия или решения има по-голема ползност в термините на техните следствия. Същевременно той вярва, че човешките действия са психологически основани и затова всички области на човешката активност, включително икономическата са “композиции” от психологически факти. Човекът не е “същност от чист разум, а по-скоро “същност”, надарена с чувства и вяра” (*Eisermann, G.*, 1988, S. 177). Всичко това показва, че решението на Фр. Рамзи и Бр. де Финети не идва на празно място и има сериозно философско обосноваване.

Втората предпоставка за изграждането на теорията на решенията е аксиоматизирането на оценките за ползата и обвързването ѝ с теорията на игрите – в знаменития съвместен труд на Дж. фон Нойман и О. Моргенщерн “*Теория на игрите и икономическото поведение*” (1943) (*Нойман, Дж.ф., О. Моргенщерн*, 1970). Към това следва да прибавим и някои резултати на Л. Дж. Савидж като теоремата за репрезентацията, които обосновават възможностите за приложение на изградения апарат (*Savage, L. J.*, 1981). Най-забележителният напредък в развитието на теорията на решенията се осъществява благодарение на усилията на математици. Това дава известни основания за разглеждането ѝ като приложна математическа дисциплина.

Въпросите за специфичния характер и статус на теорията на решенията едва ли могат да получат категоричен отговор. А не са и

най-интересни в теоретично отношение. Можем да приемем, че сред множеството съвременни интердисциплинарни науки се е появила още една. В развитието на всяка от тях се открояват проблеми, които не могат да бъдат отминати без методологичен анализ. Те са свързани със съществуването на понятия и некритично приети общи предпоставки, отнасящи се до основите на съответния тип научно изследване. За теорията на решенията такава е идеята за рационалността на действията. Предполага се, че те трябва да отговарят на някакъв критерий за рационалност. Един по-последователен опит за изясняване на съдържанието на тази идея не само би довел до очертаване на общото между разнородните аспекти на анализа на човешката дейност в условията на недостатъчна информация и риск, но и до откриването на възможности за преодоляване на някои принципни противоречия и трудности пред развитието на теорията. В следващото изложение ще маркираме някои перспективни предложения в тази насока, а в главата за праксиологията ще се опитаме да покажем дали тя успява да се справи с отбелязаните недостатъци.

Понятието за рационалност е едно от основните понятия в епистемологически ориентираната философия от периода на Новото време до наши дни. През Просвещението то става водещ мотив в развитието на философията, отъждествявайки се с идеите за върховенството на Разума и налагането на неговата мярка върху природата, обществото и света на човека, за постижимостта на абсолютно истинно познание без предпоставки, независимо от влиянието на психологически и социални фактори, за възможността на конструирането на общовалиден нравствен канон. Просвещенският проект е свързан и с фаворизирането на математическото природознание като единствен образец. Благата и ценностите на модерността са свързани непосредствено с това универсалистко схващане за рационалността. Неговото беразделно господство днес е сериозно разколебано от сътресенията и кризите в света, от настъплението на ирационализма, от вярата в наличието и ефективността на универсални априорни стандарти продължава да бъде силна. Тя обосновава упоритото съхраняване на отношението рационално-ирационално като базисна изключваща процедура за съвременното мислене. Една популярна дефиниция на рационалното го свързва с “признаване ценност-

та единствено на познание, което е интерсубективно съобщаемо и контролируемо” (*Ajdukiewicz, K.*, 2003, 50).

Методологичното понятие за рационалност взема универсалистките претенции на класическото и се втурва в търсене на определящи характеристики на научния метод (*Бузов, В.*, 1996). Социокултурните интерпретации на рационалността я свързват с постигането на определени социални цели. В теорията на решенията се среща с опит за изграждане на практическо виждане за рационалността.

Според В. Щегмюлер поведението на един или друг човек може да се окачестви като нерационално или “неразумно”, именно с помощта на логиката на решенията, защото тя постановява правила, които трябва да се следват (*Stegmuller, W.*, 1987, S. 204–205). Възможен ли е универсално приложим рационален критерий за правилност или оправданост на решенията? Претендентите са повече от един. В такава роля могат да се проявят качества като обоснованост, адекватност, икономичност, успешност, непротиворечивост на когнитивното състояние на агента. Има ли някое от тях несъмнените предимства, които биха позволили на основата на него да се изгради една формална концепция за разумното поведение при неопределеност със съответните ефективни приложения? Обосновани ли са подходите на самите теоретици на решенията? Съобразени ли са със съвременното равнище на знанията ни за човешкия интелект и дейност, за многообразието на социалните взаимодействия и институции?

Не е изненадваща липсата на съгласие по всички тези въпроси. Традиционно те се разглеждат като нерешени, странични или обективни трудности на теорията. Без съответно изясняване на основите на теорията на решенията, тя не би могла да претендира, че дава вярно познание за човека, правила и критерии за рационално действие. Би била и сериозно обезценена като инструмент на социалното познание. За да се убедим в това, накратко ще се обърнем към някои от нейните базисни резултати и предпоставки, заедно с актуални фрагменти от дискусиите върху тях.

Централният проблем на теорията може да бъде представен така. Даден индивид (конкретна личност, група или организация) е пред лицето на няколко алтернативни начини на действие, но има само непълна информация относно действителното състояние на

нещата и последствията на всяко възможно действие. Задачата е да се избере такова действие, което е оптимално или рационално с оглед на наличната информация и е в съгласие с някакъв определен критерий за оптималност или рационалност. Независимо от признаването на П. Съпис, че даже за прости ситуации “не можем да определим какво ще разбираме под рационалност” (*Suppes, P., 1967, 310*), adeptите на теорията на решенията са склонни да се обединят около приемането за рационални на тези действия на индивида, които са ориентирани към максимизирането на очакваната полза.

При положение, че се приема изчисляването на “ползата” в парична печалба, фон Нойман и Моргенщерн заключават, че “индивидът, който се опитва да получи тези съответстващи максимуми действия по “рационален” начин (*Нейман, Дж.ф., О. Моргенштерн, 1970, с. 35*). К. Уест-Чърчман отбелязва, че е безсмислено да се твърди, че хората винаги и “действително” се държат по този начин, но тази формална схема е най-икономична и представлява “най-богат” модел за изучаване на поведението (*Churchman, C. W., 1961, p. 177*).

Основен герой на теорията на решенията е идеализираният субект (“Робинзон”), който разполага с някаква предварителна информация за множеството на възможните алтернативи, за вероятността и последствията от избора на всяка от тях, има подредено и непротиворечиво множество от предпочитания. Всички величини отразяват само субективната му преценка и се поддават на точен количествен израз. Основният интерес на тази бихевиористки обоснована концепция не е насочен към доказване валидността на заключенията, а към оправдаността на действията в светлината на достъпните на отделния индивид емпирични данни. Той трябва да вземе решение какво действие да избере след цялостен и точен анализ на наличната информация. Осмислянето на по-сложни ситуации на конкуренция и противодействие на средата, каквато например е пазарната, се търси чрез незначително усложняване.

По тяхното собствено признание “байесовците или субективистите искат да въведат интуитивните съждения за усещания пряко във формалния анализ на задачата за приемане на решения” (*Райфа, Г., 1977, с. 16*). Теоретиките на решенията наричат себе си така във връзка с интерпретацията на теоремата на Т. Р. Байес от изчислението

на вероятностите, която играе основна роля в техните модели. Тя дава възможност за отчитане на измененията в субективните мнения при нарастване на емпиричната информация и за сравняване вероятността на наличните алтернативи в светлината на опитните свидетелства. В методологично тълкуване може да бъде изразена така: $p(h, e) = \frac{p(e, h)p(h)}{p(e)}$. Тук с $p(h, e)$ означаваме апостериорната (следопитната) вероятност на хипотезата h в светлината на емпиричното свидетелство e , $p(e, h)$ означава условната вероятност на свидетелството в светлината на хипотезата, а $p(h)$ и $p(e)$ са априорните вероятности на хипотезата и свидетелството. Ако h е елемент на множеството изключващи се алтернативни хипотези H , от които само една е истинна и е такова, че, $p(e) > 0$, тогава $p(e) = \sum_{h \in H} p(e, h)p(h)$.

Теоремата на Байес в методологична интерпретация показва, че потвърждението на една хиптеза върви заедно с опровержението на нейните алтернативи – фактически тези два процеса са симетрични, макар и неравноправни в логическо отношение.

Теорията на решенията се развива на основата на едно инструментално разбиране за рационалността. Ударението е поставено върху подбора на най-икономичните средства за постигането на целите. Като противодействие на горните психологизаторски предпоставки се явява дефинирането на субективната вероятност чрез готовността за печеливши облози, предложено от Рамзи. Но то изобщо не е логически и епистемологически безспорно.

Предложеният от теорията на решенията подход към рационалността поражда ред сериозни възражения. Тук ще обобщим акценти от многобройните дискусии. За повечето философи представата за действащия индивид като “всезнаещ калкулатор” е неоправдана. Освен че не може да се изисква всички значими фактори в ситуацията на избор да бъдат изразени числово, трябва да се отчете, че решенията често се вземат на основата на много по-незавършен анализ на алтернативните начини на действие. Няма разработена на достатъчно удовлетворително равнище съдържателна концепция за поведението според ползата, която да насочва конструирането

на формалната теория, за това апаратът на последната би могло да бъде адаптира без промяна към изчисление на очакваното задължение. Това съдържато безразличие води до лесно изводими парадокси и заедно с това показва, че теорията за очакваната полза се опира на една непълна или недостатъчно обоснована теория за рационалността. В нея например няма начин да се направи разграничение кога несигурността на избора възниква от случайни фактори на средата или от нерационални решения на хората (*Suppes, P., 1967, 311–312*). Редица изследвания показват, че принципът за максимизация на очакваната полза не е единственият регулатив на поведението в ситуации на риск. Той обвързва избора на решение с максималната очаквана полза, която се получава като функция на вероятностите на съответните алтернатив и количествено изразеното предпочитание към тях. За случаи, когато този принцип не може да се приложи се предлагат други като изискването за минимизация на очакваната максимална загуба (*Savage, L., 1981, 205–207*).

Спектърът на възможните интереси при избора на решения си остава по-широк от тези нормативи. Мениджърите например не се водят само от желанието за най-голяма печалба или за избягване на загубата. В името на по-далечна стратегия те могат да преследват и други цели като привличане на клиенти, овладяване на пазари. С размножаването на правилата за “рационално” действие единството на количествената инструменталистка интерпретация съществено се нарушава. Към това трябва да прибавим и заключението, че теорията за рационалния избор не може да избегне психологичните предпоставки – тя е изначално интерналистка (*Hausman, D., 1995, p. 96*).

Най-задълбочената философска критика на основите на теорията на решенията е отправена от Юрген Хабермас. Той смята, че тя се опира на едностранчивото предпочитание към технологическата или “икономическа” рационалност, на пренебрегване на ценностните ориентации и собственото изследване на развитието на субекта. Рационалността не може да се сведе “само до формата на решението” или до “единствения интерес за ефективност на постиженията и икономия в използването на средствата”. “Конкуриращите се позиции на интереса, хипостазирани в ценности” не бива да бъдат изключени от дискусията, нито вариантът за консенсус между тях. Разкъсването

на разума от решението в теорията е породено от утопията за пълно автоматизиране на последното и възлагаето на отговорността за него на машини (*Хабермас, Ю.*, 1990, с. 102–106).

Можем да обобщим. В условията на изключително усложняване и обогатяване на резултатите на съвременните социални и хуманитарни изследвания теорията на решенията се оказва в ситуация на реален избор – да продължи да се развива като продукт на неопозитивисткия рационалистски абсолютизъм или да потърси нови пътища за утвърждаване и постигане на адекватност. Този избор е достатъчно определен. Следвайки първия път, тя никога няма да може да разчита на безспорно място нито в логиката, заради субективизираните си основи, нито като ефективен инструмент за социална технология, заради сложността на абстрактните предписания, които дава. Следвайки втория, тя може да открие нови възможности за превръщането си в мост между точното и социалното познание, за успешни приложения в търсене на оптимални стратегии за избор на рационални решения. Очертават се няколко важни стъпки в тази насока.

Първата е свързана с необходимостта да се преодолее едностранчивото господство на инструменталната рационалност. Възприела един нормативистки подход към действията теорията формулира предписания за избор на оптимални средства за достигането на целите, а не за избор на оптимални цели. От такъв характер са например изискванията за умишлено умножаване на възможните алтернативи на основата на обсъждането на повече различни мнения, за препредаване правото за вземане на решения по йерархична линия, за вземането главно на обобщени или стратегически решения на по-високите равнища и за избягването на кризисни такива (*Паркинсън, С.*, 1991, с. 17–20). Действителният проблем по-често опира не до средствата, а до успешния избор на добри цели. Затова наред с инструменталистките критерии трябва да се приемат и аксиологически. Те са плод на осъзнатата необходимост от сравняване и избор на конструктивни цели.

В подкрепа на това ще напомним, че самото понятие за рационалност е предимно ценностно натоварено. При това трябва да се има предвид не само мащабът на отделния индивид, а и на обществото като цяло. “Никое общество не може да избяга от необходимостта

да прави разумни съждения какво е подходящо и желано – основателно изтъква Даниел Бел – и да оценява последиците от икономическите решения в светлината на тези стандарти” (Бел, Д., 1994, с. 11). Ю. Козелецки е прав, че формализацията на аксиологичния момент в решението е много трудна (Козелецкий, Ю., 1979, с. 12–13). Новите постижения на логиката на оценките, аксиологията и психологията дават определени надежди за напредък. Той трябва да бъде основан и на една цялостна философска теория, готова на отказ от предзададения диктат на априорните рационални нормативи и ориентирана към изучаване на решаващия субект. Доколкото теорията на решенията се опира и на едно стационарно виждане за субекта – реалността не се влияе от неговия избор, промяната в нея би позволила отчитането и на това основно взаимодействие. Така би могло да се съществува и проникването в “енигмите на предпочитанията и времето”, които Фишбърн оставя на следващите 100 години развитие на теорията (Fishburn, P., 1991, p. 30).

Втората е в отхвърлянето на некритично приетите психологически предпоставки. Утвърдилият се интерналистки подход, който не отива отвъд границите на субективните преценки, ранг на предпочитанията и намеренията е недостатъчно продуктивен. В по-голяма степен те са определени от особеностите и от изискванията на средата, от противодействието на други участници, от изцяло обективни закономерности и условия. Може да се допусне съществуването на един селективен механизъм, който предопределя структурата на интересите и степента на тяхното удовлетворяване. По тази линия се очертава едно сближаване на теорията на решенията с еволюционните подходи в епистемологията (Kaplan, M., 1996).

Като следствие можем да заключим, че ситуацията на избор между алтернативи при пазарно съревнование или във всеки подобен случай има твърде малко общо с действителната игра. Не само победата не зависи единствено от желанието на единия и грешките на другия, но повечето правила са неписани, а участието на случайни фактори – твърде значително. За да се познава и прогнозира поведението на субектите на икономическите решения, трябва да се изучава системата от отношения, в която те са включени. Така теорията на решенията би трябвало да се развива като инструмент или елемент

в рамките на един по-общ подход към изследване на обществото и човешката дейност, а обвиненията в безсъдържателност и неадекватност биха отпаднали.

На трето място, можем да се усъммим в продуктивността на третирането на теорията на решенията като изцяло структурна наука. Това увлечение е следствие от нейното математизиране. Тогава какво би оправдало нейната приложимост към анализа на човешкото поведение в ситуации на избор? Единствено възможността последното да се представи като поддаващо се на разделяне и структуриране, т.е., на обработка с количествени методи. Това би трябвало да важи за всички моменти – от първоначалното намерение, разсъждението, оценката, упражняването на воля и накрая действието. Основанията на една подобна абстракция съвсем не са очевидни. Нашето съмнение не може да отпадне и пред налагащия се подход, свързан въвеждането на понятията за “информация”, дори “прагматична информация” в анализа на решенията. Те също имат структурен характер. Качествените методи за изучаване на поведението могат да бъдат въведени чрез интегрирането на логическата теория с психологическа и социологическа.

2. Праксиологията на Т. Котарбински – методология и теория за ефективната организация на действията

И теорията на решенията и праксиологията (от *praxis* – дейност) “се опитват да оценяват човешките целенасочени действия в термините на такива критерии като ефикасността по отношение на целите и достъпността на приложените средства (*Gasparski, W., K. Szaniawski, 1977, 491*). Те обаче се различават по типа въпроси, които задават, приложените методи и техния концептуален апарат.

Водеща фигура в развитието на праксиологията през ХХ век е полският философ Тадеуш Котарбински. В представителния за конституирането на тази дисциплина труд “Трактат за добрата работа” (на полски “*Traktat o dobrej robocie*”, 1955; англ. изд. *Praxiology. An Introduction to the Science of Efficient Action, 1965*; руско *Котарбинский, Т., 1976*) той я определя като “теория за ефективната организация на дейността”, която има за цел да създаде подреден набор от рационални препоръки или норми, отнасящи се до “изправ-

ността”, имащи ценност за всички отрасли на действията, били те индивидуални или колективни. Полският мислител е убеден, че тъй като всяка сфера на човешката дейност може да се разглежда в термините на ефикасността, съзнателно и непротиворечиво приложените директиви на праксиологията биха могли да доведат до нейното подобряване (Котарбинский, Т., 1976, с. 20–21).

През XIX и до началото на XX век фактически не съществува дисциплина, която да се занимава с ефикасността на действията, независимо от вида дейност. С известна популярност се ползват проектите за създаване на такава, развити от М. Мартин (1878 г.), Л. Бордо, въвел термина “*praxeologie*” (1882 г.), А. Еспинас (1897 г.), Ч. Мерсие (1911 г.), А. Богданов (1912 г.) (Skolimowski, H., 1967, р. 116–118). Ранните теоретици на мениджмънта Р. Тейлър, А. Файол, С. Адамецки също формулират редица праксиологически идеи, но не достигат до цялостна концепция.

Самият Тадеуш Котарбински се занимава с изследванията на ефективната дейност от 1910 г. Първоначално той я нарича “обща теория на действията”, по-късно приема името “праксиология”, следвайки “Произход на технологията” на Алфред Еспинас. Котарбински е един от основателите на полската аналитична традиция като представител на Лвовско-Варшавската школа (Бузов, В., 1998; Wolenski, J., 1985). Споделя нейното повишено внимание към изследването на езика, минималистичен подход към философските проблеми, отказ от системотворчество и епистемологична ориентация. Отстоява една версия на физикализма от неопозитивстки тип, която нарича “реизъм” – съществуват само единични неща. Може със сигурност да се твърди, че праксиологията има преди всичко философски корени, в което е и нейното първо различие с теорията на решенията. Те са свързани с прагматическия интерес на полските аналитици към същността на познанието и действието.

Едва след 1958 г. праксиологията на Котарбински започва да се утвърждава в институционален план. Към Полската академия на науките е създаден “Отдел по теория на организацията”, през 1967 г. той става Институт по праксиология, който през 1974 г. е инкорпориран от новосъздаения Институт за организация. Ръководството на праксиологичните изследвания в Полша се оглавява последо-

вателно от Котарбински, Ян Зелениевски, Витолд Кезун и от 1973 г. от Войчех Гаспарски. От същата година последният издава и списание “Праксиология”, което е пряк предшественик на представяния от името на Научното общество по праксиология “Праксиолгия: международен годишник по практическа философия и методология”, издаван в издателство “*Transaction Publishers*” с редактор Гаспарски, (*Gasparki, W., K. Szaniawski, 1977, p. 494–495*). Годишникът и Научното общество по праксиология са израз на огромния интерес към делото на полските праксиолози от една бързо сформирана интернационална общност от специалисти с различна ориентация – философи, социолози, икономисти, инженери. Настоящият сборник е една добра първа крачка в популяризацията на тази проблематика в България.

В следващите страници накратко ще представим концепцията на Котарбински от “*Трактата*”, опирайки се на нейните основни понятия – елементарно действие, колективно действие, позитивна и негативна кооперация, икономизация на действията, организация на действията, автоматизация, интеграция, план, ефикасност, изправност на действията и др. В предварителен порядък можем да отбележим, че праксиологията поставя акцент върху отношението на агента към средата, докато теорията на решенията се интересува преди всичко от основанията при алтернативния избор на действията.

Котарбински дефинира елементарното действие като “промяна в целенасочения натиск”. Този подход се отнася не само до действието, когато е отправено към външни обекти, но и до вътрешните процеси. Натискът може да доведе до различни последици. Сложните действия са композирани от елементарни такива. За тях са въведени понятията за позитивна и негативна кооперация. При първата агентите работят хармонично и заедно, стремят се към една и съща цел и си помагат, при втората стремежите са в противоположни насоки. При неутралната кооперация агентите се опитват да постигнат различни цели, без да си противостоят (*Котарбинский, Т., 195, с. 72–98*). Дефинирането на работата, или дейността, чрез необходимостта с основание се разглежда като удачна идея. Съдържанието на понятието работа става по-широко или по-тясно в зависимост от разбирането на необходимостта (*Marciszewski, W., 1974, s. 180–182*).

Организацията на действията имплицира разлики качества като координация, подреждане в пространството и времето, предварителна подготовка, опростяване на процедурите. Други практически категории, които имат отношение към нея са активизацията, автоматизацията, интеграцията, планирането, изправността на действията. Последната е сумарен израз на всички практически достойнства на действията – икономичност, точност, простота, рационалност. Рационалността във веществен смисъл представлява приспособяване към “истинното положение на нещата”. В методологичен смисъл тя е свързана с благаразумното постъпване на основата на получените знания (*Котарбинский, Т., 1975, с. 105–120*). Ще отбележим, е този подход към дефиниране на рационалността е твърде различен от този в теория на решенията, в която се залага единствено на печалбата и икономията на средства по пътя към нея.

Основна цел на праксиологията е представянето на препоръки за икономизация на действието. Особено значение по тази линия имат минимизацията а интервенцията (вмешателството), рационалната автоматизация, опростяването на работа, иманентизацията, изкуството за използване на отпадъците. Работата е икономична, когато се избягват различни загуби. С икономичността е свързана и простотата, която се отразява в по-малката усложненост на действията. Сложното е съставено от множество елементи (*Котарбинский, Т., 1975, с. 128–148*). За Котарбински икономизацията на действията също има обективна основа.

Под “метод” или система от действия в праксиологията се разбира начина на изпълнение на едно сложно действие, свързан с определен подбор и разстановка на неговите съставки. За метод говорим, когато правим нещо по съвсем определен, предварително промислен начин. Терминът “план” се асоциира с предварителния анализ, с разсъжденията върху възнамеряваните действия. Планът се превръща в програма, когато е налице решение за неговата реализация (*Котарбинский, Т., 1975, с. 81–88*).

В праксиологията подробно се изследват подготовката на действието с нейните етапи, принципите на взаимодействие, техниката на борба между страните с нейните сновни характеристики. Всички резултати на Котарбински са приложени и конкретно към умствения труд, към организацията на научната дейност.

В заключение ще отбележим, че различните корени на двете дисциплини се отразяват на степента на общност на разглежданите от тях проблеми. Докато праксиологията се занимава предимно с човешките цели като такива в тяхното отношение към действията, теорията на решенията се обръща само към определен клас от действията. Решението се третира единствено като избор на най-икономичен начин на поведение. Агажирането с оптималното в количествен план решение напълно отсъства в праксиологията. Нейната цел е да анализира значението на определени базисни термини, чрез които се описват и определят целенасочените действия като “цел”, “агент”, “действие”, “материал”, “инструмент”, “избор”. На тази основа може да бъде изградена една обща теория за рационалното действие. При това не може да се избегнат типичните философски проблеми като анализа на причинната връзка, ролята на необходимостта във взаимодействието със средата.

Моделите на теорията на решенията са “по-скромни” в тяхната сфера, обаче “по-амбициозни” в тяхната дълбочина на анализа, което е свързано с възможностите на формалния апарат. Това обяснява множествеността на моделите, които с специално адаптируеми към даден вид ситуация и различията в езика (*Gasparski, W., K. Szaniawski, 1977, p. 500–501*).

Има и достатъчно основания да се търси близост и възможности за сравнение между праксиологията и теорията на решенията. Моделът на втората за избор в ситуацията на неопределеност и риск е достатъчно общ, за да се смята за праксиологичен. Може да се каже и, че той влече праксиологични проблеми – как да се дефинира едно действие, когато неговите резултати зависят от фактори, които не са под контрола на действащия агент. Практиологични измерения има и теорията на игрите, която може да бъде подчинена на идеята за негативна кооперация. Концепцията на Котарбински не използва термина “стратегия”, а само близки на него като “сложно действие” и “последователност от действия”. Стратегията може да се интерпретира като многовариантен план за действие. Много понятия на теорията на решенията могат да бъдат анализирани в праксиологически термини и обратно.

Не може да се отмине различieto в подходите на праксиологията и теорията на решенията. Втората работи със затворено, добре дефинирано множество от алтернативи за избор, докато праксиологията анализира адаптацията на поведението към цели без ограничение на това какво се предполага за инициативата на агента (*Gasparski, W., K. Szaniawski, 1977, p. 502*). Това означава, че при праксиологията ударението е поставено върху целта, не толкова върху затворения клас от налични за субекта действия, от които той да избира. При това положение първата може да се съобрази с непредвидено противодействие на средата, докато за втората това едва ли е по силите.

Друга разлика между двете теории е свързана с приложението на формалните методи. Практиологията е формализирана в твърде малка степен, което може да се смята за недостатък. Теорията на решенията, от своя страна, търпи определени проблеми в концептуалното обосноваване. Но праксиологията може да бъде от полза за належащата промяна в парадигмата на теорията на решенията (*Gasparski, W., K. Szaniawski, 1977, p. 502*). Тя е свързана с отказ от тесния количествен подход към изчисление на предпочитанията и детерминация на избора и с обръщане на внимание върху участието и ролята на субекта на действието.

И теорията на решенията, и праксиологията сами не могат да бъдат достатъчна основа за изграждане на обща теория или философия на действията. Тя трябва да има формална основа, но и всички нейни понятия трябва да бъдат концептуално промислени и достатъчно обосновани. И двете теории страдат от методологични и понятийни недостатъци, които се дължат на техния общ произход в сциентистки ориентираната философия. Те не са в състояние да отчетат реалната роля на субекта във вземането на решението и в действието, техния субектен характер, а акцентират главно върху средствата за тяхното реализиране. Една цялостна обща теория на действията би трябвало да взаимодейства положителните резултати и на двете – акцента върху целите и върху организацията на колективните действия от праксиологията, разработения формален апарат – от теорията на решенията.

Развитието на двете разглеждани дисциплини и тяхното твърде широко влияние е показател за осъзнаването на обективната необходимост от прагматична ориентация на съвременната философия. Тя не може да продължава да парадирва с богата история и високо самочувствие на кабинетна дисциплина, предназначена за избрани, а следва да играе реална роля на основа на светогледа и методология на рационалните действия. Праксиологията и теорията на решенията могат да се превърнат в основа на една цялостна философия на действията, която обхваща всички теоретични и практически аспекти на тяхното осмисляне.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бел, Д. Културните противоречия на капитализма. С., Народна култура, 1994.
2. Бенгам, Дж. Въведение в принципите на нравствеността и законодателството – В: Политически изследвания, № 1. С., 1994, с. 73–92.
3. Бузов, В. Рационалност, познание, култура – В: Сб. Философия и култура, Р. Данкова (съст.). Библиотека “Диоген”. В. Търново. Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 1996, с. 253–294.
4. Джевонс, У. Основы науки, СпБ, 1881.
5. Джебънс, Ст. Елементарни уроци по дедуктивна и индуктивна логика. Пловдив, Хр. Г. Данов, 1884.
7. Касавин, И., З. Сокулер. Рационалность в познании и практике. М., Наука, 1989.
8. Козелецкий, Ю. Психологическая теория решения. М., Прогрес, 1979.
9. Котарбинский, Т. Трактат о хорошей работе. М., Экономика, 1975.
10. Нейман, Дж.ф., О. Моргенштерн. Теория игр и экономическое поведение. М., Наука, 1970.
11. Николов, Н. Оценката. С., Наука и изкуство, 1982.
12. Пъркинсън, С., М. Рустомджи. Малка библия на мениджъра. С., 1991.
13. Райфа, Г. Анализ решения. М., Наука, 1977.
14. Райфа, Г., Р. Шлейфер. Прикладная теория статистических решения. М., Статистика, 1977.

15. **Танев, Т.** Политическите стратегии. С., Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2002.
16. **Хабермас, Ю.** 1990, Догматизъм, разум и решение – В: Сб. Практиката, Л. Сивилов (съст.). С., Унив. изд. Св. Климент Охридски, с. 86–113.
17. **Штегмюллер, В.** Рационална теория на решението (Логика на решението) – В: Сб. Философия, логика, език. М., Прогресс, 1987, с. 318–330.
18. **Шопов, К., В. Бузов.** Философия и логика на правото в утилитаризма на Дж. Бентам – В: Правна мисъл, № 4, 1993, с. 85–95.
19. **Ajdukiewicz, K.** Zagadnienia i kierunki filozofii. Teoria poznania. Metafizyka., Warszawa, Antyk-Aletheia, 2003.
18. **Arnauld, A., P. Nicole.** The Art of Thinking, (transl. J. Dikoff, P. James), Indianapolis and New York, 1964.
19. **Bunge, M.** Induction, a Motley Assembly – In: Lakatos, I. (ed.), The Problem of Inductive Logic, North-Holland, 1968, pp. 268–271.
20. **Churhman, C. W.** Prediction and Optimal Decision. The Problem of Modern Decision-Making: Value vs. Fact, NY, Prentice-Hall, 1961.
21. **Eisermann, G.** Vilfredo Pareto, Tubingen: Mohr, 1988.
22. **Finetti, Br.de.** Probability: the Subjectivistic Approach – In: Klíbanky, R. (ed.), Contemporary Philosophy. A Survey. V. II, Firenze, 1968, pp. 45–3.
23. **Fishburn, P.** Decision Theory: The Next 100 Years – In: The Economic Journal, Vol. 101, № 404, 1991, pp. 27–32.
24. **Gasparski, W., Kl. Szaniawski.** Decision Theory and Praxiology – In: Jungermann, H., G. de Zeeuw (eds.), Decision Making and Change in Human Affairs, Dordrecht, Reidel, 1977, pp. 491–506.
25. **Hausman, D.** Rational Choice and Social Theory: A Comment – In: The Journal of Philosophy, Vol. XCII, № 2, 1995, pp. 96–102.
26. **Jeffrey, R.** The Logic of Decision, NY, McGraw Hill, 1965.
27. **Jeffrey, R.** Probability and the Art of Judgment – In: Achinstein, P. and O. Hannaway, Observation, Experiment and Hypothesis in Modern Physical Science, MIT Press, 1985, pp. 95–127.
28. **Kaplan, M.** Decision Theory as Philosophy, Cambridge University Press, 1996.
29. **Maher, P.** Betting on Theories, Cambridge University Press, 1993.
30. **Marciszewski, W.** Poradnik dla niezdecydowanych. Wrocław, Ossolinskih, 1974.

31. **Savage, L. J.** The Writings of L. J. Savage. A Memorial Selection, American Statistical Association, 1981.
32. **Skolimowski, H.** Polish Analytical Philosophy. A Survey and a Comparison with British Analytical Philosophy, London, Routledge, 1967.
33. **Stegmuller, W.** The Entscheidungslogik – In: Stegmuller, W., Hauptstromungen der Gegenwarts-Philosophie, Band II, 6 Auflage, Kornerverlag. Stuttgart, 1987, S. 203–208.
34. **Suppes, P.** Decision Theory – In: The Encyclopedia of Philosophy, Vol. I, P. Edwards (ed.), acmillan, 1967, pp. 310–314.
35. **Wolenski, J.** Filozoficzna Szkoła Lwowsko-Warszawska. Warszawa, PWN, 1985.